

INFORMATION ON THE BIOLOGY OF PICA PICA BACTRIANA

Boymurad N. Doniyorov

Senior Lecturer

Bukhara State University

Bukhara, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Oasis of Bukhara, historical monument, egg, generation, nest, chick, bird, biology, ecology, areal, agrobiogeocenosis, morphometric, method, food, importance, increase, size, development, care, heating, behavioral reaction, couple.

Received: 01.10.22

Accepted: 03.10.22

Published: 05.10.22

Abstract: The article shows the relevance of the topic, the distribution of *Pica pica* bactriana, meeting characteristics and its study, the duration of the research and the methods used in the work, the number of nests found, nesting places, meeting places and their number, singing, mating. behavioral responses to breeding, number and location of nests, nesting interspecific relationships, nesting duration and use, nest shape, dimensions, nest location, nest construction, nest components and morphometric dimensions, oviposition and duration and brood care during incubation, changes in the egg, hatching, chick size, growth and development, images of reproduction, relation to the nest of the new generation Its biological characteristics and importance, such as its habitat, information about its nighttime, relationship with historical monuments, nutrition and food types, have been studied.

PICA PICA BACTRIANANING BIOLOGIYASIGA OID MA'LUMOTLAR

Boymurod N. Doniyorov

katta o'qituvchi

Buxoro davlat universiteti

Buxoro, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Buxoro vohasi, tarixiy obida, tuxum, avlod, uya, jo'ja, qush, biologiya, ekologiya, areal, agrobiogeotsenoz, morfometrik, usul, oziq-ovqat, ahamiyati, ortishi, hajmi, rivojlanishi, parvarishi, isishi, xulq-atvor reaksiyasi, juft.

Annotatsiya: Maqolada mavzuning dolzarbligi, *Pica pica* bactriananing tarqalishi, uchrash xususiyatlari va uning o'rganilganligi, o'tkazilgan tadqiqotlarning muddati va ishni bajarishda foydalanilgan usullar, topilgan uyalar soni, uyalash joylari, uchrash joylari va

soni, sayrashi, juft hosil qilishi kabi ko'payish bilan bog'liq xulqiy reaksiyalari, uyalar soni va joylashishi, uyalashda turlararo munosabatlar, uyalash muddati va undan foydalanish, uya shakli, o'lchamlari, uyasining joylashishi, uya qurishi, uyaning tarkibiy qismlari va morfometrik o'lchamlari, tuxum qo'yishi va muddati hamda ularni isitish jarayonidagi nasl g'amxo'rliqi, tuxumda bo'ladigan o'zgarishlar, jo'ja ochishi, jo'jalarining o'lchamlari, o'sishi va rivojlanishi, ko'payishga doir tasvirlar, yangi avlodning uyasi bilan bog'liqligi, tunashiga oid ma'lumotlar, tarixiy yodgorliklar bilan munosabati, oziqlanishi va oziqa xillari kabi biologik xususiyatlari hamda ahamiyati o'rganilgan.

ИНФОРМАЦИЯ О БИОЛОГИИ PISA PISA BACTRIANA

Боймурад Н. Дониеров

Старший преподаватель

Бухарский государственный университет

Бухара, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Оазис Бухары, исторический памятник, яйцо, поколение, гнездо, цыпленок, птица, биология, экология, площадь, агробиогеноз, морфометрический, метод, пища, важность, увеличение, размер, разработка, забота, потепление, поведенческая реакция, пара.

Аннотация: В статье раскрывается актуальность темы, распространение *Pisa pisa bactriana*, особенности встречи и ее изучения, продолжительность проведенных исследований и использованные в работе методы, количество найденных гнезд, места гнездования, места встреч и количество, размножение, спаривание и т. д. связанные поведенческие реакции, количество и расположение гнезд, межвидовые отношения гнездования, продолжительность и использование гнезда, форма гнезда, размеры, расположение гнезда, конструкция гнезда, компоненты гнезда и морфометрические размеры, яйцекладка и продолжительность, а также выводок уход в процессе нагревания их, изменения в яйце, вылупление, размер, рост и развитие птенцов, изображения репродукции, отношение нового поколения к гнезду, сведения о ночи, связь с историческими памятниками, биологические особенности такие как питание и типы продуктов питания и их важность были изучены.

KIRISH

Zag'izg'on o'troq qush bo'lib, uni mamlakatimizning barcha viloyatlarida, shu jumladan, Navoiy va Buxoro viloyatida ham yil davomida uchratish mumkin. Zag'izg'on odamlar orasida bir nechta nomlar (hakka, ola hakka, ola shaq-shaq, qushlarning pandasi) bilan mashhur. Zag'izg'onning boshi, bo'yni, ko'kraging oldingi qismi, tanasining orqa tomoni, dumi, tumshug'i va oyoqlari qora rangda, yelkasi, ko'kraging orqa qismi va qorni oq rangda, dumi esa uzun bo'ladi. Zag'izg'onning umumiy ko'rinishi quyida 1-rasmda tasvirlangan

1-rasm. Zag'izg'onning umumiy ko'rinishi

ASOSIY QISM

Navoiy va Buxoro viloyatida zag'izg'onning uya qurishi, ko'payishi, rivojlanishi, umuman olganda barcha hayotiy jarayonlarini amalga oshirishi uchun qulay shart-sharoitlar mavjuddir. Masalan, uya qurishi uchun turli xil balandlikdagi daraxtlarning, xom-ashyoning mo'lligi, bolalarini boqishi uchun oziqaning seroblighi, iqlimiy omillarning qulayligi va boshqalar. Zag'izg'onlarning juftlarga ajralishi bir holatda fevral oyining ikkinchi dekadasiga to'g'ri kelsa, ikkinchi holatda dekabr-yanvar oylarida ham juft hosil qilgan zag'izg'onlarni uchratish mumkin. Bu holat bohorning erta kelishi, havo haroratining ko'tarilishi, o'sayotgan yosh nisbatidagi individning barqaror yosh nisbatidagi individga o'zgarishi bilan izonlanadi. Quyida 2-rasmda juft hosil qilgan zag'izg'onlar tasvirlanadi

2-rasm. Juft hosil qilgan zag‘izg‘on

2007-2022 yillar davomida Navoiy va Buxoro viloyatining muhim uchastkalarida, jumladan, Sarmishsoyda, Xatirchi tum., Navbahor tum., eski shahar, bog‘lar va ko‘kalamzorlar, shahardagi qabristonlarning atroflarida, suv havzalarining bo‘ylarida, shahardagi turli ta‘lim muassasalarining hovlisidagi va atrofidagi daraxtzorlarda hamda kasalxonalar atrofida kuzatish olib bordik. Kuzatishlar natijasida zag‘izg‘onlarning 17-turdagi daraxtlarda uya qurganligini guvohi bo‘ldik. Masalan, shumtol, chinor, tut, tuya archasi, gledichiya, virgen archasi, o‘rik, zarang, gujum, oq terak, tol, olma, maklyura, qora qarag‘ay, jiyda, bodom, gilos. Shundan eng ko‘p uyalar shumtol (135), chinor (40), tut (16) daraxtlarida joylashgan. Uyaning qurilishida ikkala jins ham ishtirok etadi. Uyaning materiali asosan uya qurilayotgan daraxtning bir yillik quruq shohalari, yaqin atrofdagi daraxtlarning quruq shohalari, bir yillik, ikki yillik va ko‘p yillik o‘simliklarning poyalari hamda tana qismlaridan, rangli similar, oq jangal va loydan tashkil topadi. Ayrim uyalarda umuman loy ishlatilmasligini ham ko‘rish mumkin. Bu holat uya qurilishining kech boshlanganligi, iqlimning quruq kelganligi bilan tushuntiriladi. Uyaning ichki qismini madaniy va yovvoyi o‘simliklarning nafis ildizlari, hayvonlarning junlari bilan to‘shaydi. Zag‘izg‘on uyalari quyida 3-rasmda tasvirlangan

3-rasm. Zag'izg'on uyalari

Uyaning ustki qismi (tomi) ni tuxum qo'yishdan oldin qurigan daraxt shohlari, turli xil simlar, oq va qizil sho'ra poyalari hamda oq jangal bilan mustahkam bostiradi. Uyaning ustini bostirishi, uyadagi tuxumlarni kuchli issiqlikdan, yorug'likdan, insonlar va boshqa mexanik ta'sirlardan, daydi mushuk yoki tulkilardan muhofaza qilishi bilan aloqador bo'lishi mumkin. Ammo, uyaning yon tomonida kirib chiqish uchun tuynuk bo'ladi. Ba'zida usti (tomi) ochiq uyalarni ham ko'rish mumkin. Bu holat uya qurilayotgan joyga bog'liq bo'lsa kerak. Uyaning (n=22) o'lchami: balandligi 26,0-68,0 (47,0) sm, eni 35,0-62,0 (43,0) sm, kosasining chuqurligi 12,0-18,0 (13,0) sm bo'ladi.

Uyalarda tuxumlar har kuni yoki kunora qo'yiladi. Uyalarda tuxumlarning soni 3-5 ta, ko'pincha 4 ta, ba'zan 6-7 ta bo'ladi. Tuxumlarning po'chog'i och ko'kimtir bo'lib, qo'ng'ir-qoramtir xollari bor. Xollar poyanak qismida tig'iz bo'lib, uchki qismiga tomon siyraklashib boradi.

Tuxumlarini 2,5-3,0 hafta bosib, isitadi. Tuxumlarni isitishda urg'ochisi peshqadamlik qiladi. Zag'izg'onlar orasida jinsiy demorfizm ko'zga tashlanmaydi. Biroq, erkagi va urg'ochisini ajratishda laboratoriya usuli hamda gavdasining kichikligi, rangining xiraligi, gavdasining ko'krak-qorin qismi pat va parlarining to'kilganligi kabi morfologik belgilarga asoslanib ajratish mumkin. Tuxumdan jo'ja chiqish arafasida tuxum massasi kamayadi, po'chog'i chatnaydi. Bu hodisa tuxum ichidagi individning perenatal davrdan postnatal davrga o'tayotganligi bilan aloqador bo'lsa kerak. So'ngra, tuxumlardan quloq teshigi yopiq, ko'zlari ojiz, tanasi patsiz, nimjon va zaif jish jo'jalar chiqadi. Tuxumlardan jo'jalar 2 kunda, odatda 1-kuni 3-4 tasi, 2-kuni qolganlari ochib chiqishadi. Buning sababini tuxumlar uyaga bir kunda qo'yilmaganligi bilan izohlash mumkin. Yangi ochib chiqqan jo'jalarning (n=8) og'irligi 6,3-9,8 gramm bo'ladi. Rivojlanishning 5-kuni quloq teshiklari, 6-kuni ko'zlari ochiladi. Jo'jalar bir haftalik bo'lganda pat va parlarning rivojlanganligini kuzatish mumkin. Jo'jalar 10-12 kunlik bo'lganda rangi to'qlashib, tashqi qiyofasi, hatti-harakati ota-onasiga o'xshab boradi. Tuxumdan jiqqan jo'jalar 27 kundan so'ng uyasidan uchib chiqadi. Zag'izg'onning ko'payish sikli quyidagi 4-rasm

keltirilgan

4-rasm. Zag'izg'onning ko'payish sikli

Qo'yilgan tuxumlardan to'liq jo'jalarning yorib chiqishi va sog'lom voyaga yetishi, uyaning

eski yoki yangiligiga, tuzilishiga va ko‘payish mavsumuga bog‘liq.

XULOSA

Zag‘izg‘on, asosan zararkunanda hasharotlar va ularning lichinkalari bilan[1], bundan tashqari qish faslida o‘laksalar bilan, har xil donli ekinlarning urug‘lari, oziq-ovqat qoldiqlari, kemiruvchilar (uy va dala sichqonlari) va boshqa ozuqalar bilan oziqlanadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, zag‘izg‘onning zararidan ko‘ra foydasi ko‘proqdir. Jumladan, u zararkunanda hasharotlarni qirish bilan bir qatorda, tabiiy sanitarlik vazifasini ham bajaradi. Shuning uchun, zag‘izg‘on va uning polaponlariga ziyon yetkazmaslik, uya qurilgan daraxtlarni kesmaslik va ularni buzmaslik kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Богданов О. П. “Ўзбекистон ҳайвонлари”. - Тошкент, “Ўқитувчи”, 1983. -Б.189-190.
2. Дониёров Б. Н. Мусича(*Streptopelia senegalensis* Linnaeus)нинг биологияси ва экологиясига доир маълумотлар (Бухоро вилояти мисолида)//Бухоро давлат университети илмий ахбороти.-Бухоро,2015.№3.Б.49-52.
3. Дониёров Б. Н. Қушларнинг қишлоқ ва ўрмон хўжалигидаги ўрни//Орол денгизи минтақасида юзага келган экологик офатнинг атроф-табiiй муҳитга таъсири Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. -Бухоро, 2015.-Б.120-121.
4. Дониёров Б. Н. Ёввойи қоя кўк каптарлари-хонакилаштирилган каптар зотларининг уруғбоши//Мақтабда биология.-Тошкент,2015.№1.-Б.22-23.
5. Дониёров Б. Н. Кўк каптар(*Columba livia* Gmelin) биологиясига доир маълумотлар (Бухоро вилояти мисолида)//Бухоро давлат университети илмий ахбороти.-Бухоро,2016.№2.Б.38-42.
6. Дониёров Б. Н. Бухорода учровчи қушларнинг шаҳардаги миллий-маданий ёдгорликларга таъсири//Бухоро давлат университети илмий ахбороти. - Бухоро,2016.№4.Б.42-46.
7. Дониёров Б. Н. Бухоро шаҳри шароитида уя қилувчи қушлар//Актуальные научные исследования в современном мире Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2016.№3.-С.10-18.
8. Дониёров Б. Н. Зағизғон (*Pica pica bactriana* ВР.) нинг биологияси (Бухоро вилояти мисолида)//Актуальные научные исследования в современном мире Сборник научных трудов.-Переяслав-Хмельницкий, 2016.№4.-С.9-13.
9. Дониёров Б. Н. Чўл соғи (*Otus brucei*) нинг биологияси (Бухоро вилояти мисолида)//Вопросы охраны птиц Узбекистана материалы республиканской конференции общества охраны птиц Узбекистана.-Ташкент,2017.С.39-42.

10. Дониёров Б. Н. Бухоро шаҳридаги миллий-маданий ёдгорликларни экотуризм ресурслари сифатида шаҳарда учровчи қушларнинг таъсиридан сақлаш//Халқаро “Ипак ва зираворлар” халқаро туризм фестивали “Бухорода туристик эркин иқтисодий ҳудудни яратиш имкониятлари ва ривожланиш истиқболлари” мавзусидаги илмий-амалий конференция мақолалар тўплами.-Бухоро,2018.-Б.313-318.
11. Дониёров Б. Н. Туризм соҳасида аҳамиятли Бухоро вилояти агроценозларидаги манзарали ва сайроқи қушлар//«Ипак ва зираворлар» фестивали даврида 2018 йил 26 май куни Бухоро шаҳрида «Бухоро вилоятининг туристик ва инвестицион салоҳияти» мавзусида ўтказилган халқаро илмий-амалий конференция тезислар тўплами.- Бухоро,2018.-Б.169-173.
12. Дониёров Б. Н. Бухоро воҳасида қишлоқ қалдирғочи (*Hirundo rustica rustica* L.) нинг биологияси// Хоразм маъмун академияси ахборотномаси.-Хива, 2020.№1.Б.25-29.
13. Doniyorov B. N. Buxoro viloyatida ko'k kaptar (*Columba livia neglecta* Hume, 1873) ning biologiyasiga doir materiallar//Хоразм маъмун академияси ахборотномаси.-Хива, 2021.№8.Б.17-21.
14. Doniyorov B. N. Materials on the biology of *Streptopelia decaocto* Friv. 1838 In Bukhara region//ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal, Vol. 11, Issue 2, February 2021